

ESSAY, DEBAT EN DIALOOG

Deze rubriek is een forum voor debat over kwesties die betrekking hebben op de kwalitatieve methodologie. Wie een idee heeft voor een thema of een reactie wil leveren op een eerder verschenen stuk, vragen wij contact op te nemen met Fred Wester: f.wester@maw.ru.nl.

Vragen omtrent het interview

*Adri Smaling, Jeanine Evers, Gerhard Nijhof, Fijgje de Boer, Willemijn Krebbekx & Fred Wester**

Rozengeur en maneschijn

Is open interviewen echt zo slecht? Valse romantiek?

Adri Smaling

Rond de eeuwwisseling voert men in KWALON een belangwekkende discussie over de deugdelijkheid van het open interview als onderzoeksmethode, vooral in vergelijking met participerende observatie. De aftrap geeft Gerhard Nijhof. Hij vermoedt dat het open interview bij ernstig zieken te rooskleurige verhalen uitlokt. Hij schrijft:

‘Anders dan wat voorstanders van openheid suggereren, zou het probleem van kwalitatieve onderzoekers wel eens niet te weinig openheid kunnen zijn, maar juist een teveel, een teveel aan kenbaar gemaakt inlevingsvermogen, een teveel aan getoond begrip.’ (Nijhof, 1999: 4)

* Prof. dr. Adri Smaling is emeritus hoogleraar Methodologie en Onderzoeksleer aan de Universiteit voor Humanistiek. E-mail: a.smaling@uvh.nl. Drs. Jeanine Evers is eigenaar-directeur van Evers Research & Training, dat trainingen in kwalitatieve onderzoeksmethoden verzorgt voor onderzoekers en promovendi. Daarnaast is zij universitair docent Kwalitatieve Onderzoeksmethoden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. E-mail: j.evers@eshcc.eur.nl. Prof. dr. Gerhard Nijhof is socioloog en emeritus hoogleraar Medische Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. E-mail: gerhard.nijhof@planet.nl. Dr. Fijgje de Boer is als wetenschappelijk docent verbonden aan de afdeling Metamedica van het VUmc. E-mail: fi.deboer@vumc.nl. Willemijn Krebbekx MSc is socioloog en werkt als PhD-kandidaat bij de afdeling Antropologie van de Universiteit van Amsterdam. E-mail: w.j.p.krebbekx@uva.nl. Prof. dr. Fred Wester is hoogleraar Communicatiewetenschap aan de Radboud Universiteit te Nijmegen en voorzitter van KWALON, het platform voor kwalitatief onderzoek. E-mail: f.wester@maw.ru.nl.

Dat moet je ook niet doen, denk ik dan, een teveel van dit en een teveel van dat. Je kunt beter een passend evenwicht zoeken tussen afstandelijkheid en nabijheid. Maar goed, laat ik bij de hoofdzaak blijven.

Hanneke Houtkoop-Steenstra valt Nijhof bij: het risico is groot dat open interviews geïnterviewden uitnodigen tot redelijk gemaakte en sociaal wenselijke vertogen, waardoor gemakkelijk een rooskleurig beeld van hun werkelijkheid ontstaat (Houtkoop-Steenstra, 1999: 10-11). Fijge de Boer ziet ook de risico's van open interviews, maar vraagt zich af of de vertekeningen wel door de methode komen. Speelt hier niet de sociaal-culturele context een bepalende rol? Chronische zieken horen sowieso niet te klagen (De Boer, 1999: 13-15). Veel verder gaan Anne-Mei The en Tony Hak. Zij menen dat het interview het aflegt tegen participerende observatie. Ze ondersteunen deze opvatting met het onderzoek van The bij patiënten met longkanker vanaf het moment dat de fatale diagnose wordt gesteld tot hun overlijden. Zij treft bij deze patiënten een onterecht optimisme over herstel aan. Dit fenomeen had nooit zo goed kunnen worden onderzocht met interviews alleen, zo stellen The en Hak. Ze geven toe dat The talloze gesprekken heeft gevoerd met patiënten, verpleegkundigen en artsen, maar ze zien deze gesprekken niet als interviews, omdat 'gesprekken met informanten een meer informeel karakter hebben dan een "interview"' (The & Hak, 1999: 8). Hun negatieve oordeel over het interview is dus deels gebaseerd op een smalle definitie van 'interview'. Ik zelf vat gesprekken met een onderzoeksdoel, zoals bij The, op als een soort open interviews. De verworven inzichten van The zijn in deze opvatting niet alleen de opbrengst van observaties, maar ook van open interviews. Geen van tweeën kan in haar onderzoek worden gemist. Hierom is de argumentatie van The en Hak niet zo sterk.

Maar ook de negatieve waardering van het open interview als wetenschappelijke onderzoeksmethode wordt in KWALON bekritiseerd. Hennie Boeije bijvoorbeeld brengt tegen Nijhof in dat in een onderzoek bij zorgafhankelijke mensen met multiple sclerose (MS) waarin zij deelnam, wel degelijk *sad* en *tragic narratives* werden verteld in interviews (Boeije, 1999). Het artikel van The en Hak wordt zelfs door Nijhof bekritiseerd! Nijhof zegt onder meer dat participerende observatie in het onderzoek van The te beperkt is: 'Er is meer nodig dan alleen observatie. Interviews bijvoorbeeld' (Nijhof, 2000: 6). Gelet op zijn eerdere artikel draait Nijhof naar mijn gevoel hier aardig bij. Boeije is het in haar tweede artikel ook al niet eens met The en Hak. Het komt erop neer dat ze triangulatie van methoden bepleit. Juist het interview kan de zwakheden van participerende observatie, zoals de risico's van reactiviteit en *going native*, helpen opheffen (Boeije, 2000). Inge Varekamp ziet meer in een combinatie van interviews en participerende observatie (Varekamp, 2000). Het thema interviews versus participeren is nog steeds actueel. Yvonne Timmermans en Annemiek Stoopendaal (2015: 34), bijvoorbeeld, schrijven dat in hun onderzoek bij mensen met verstandelijke beperkingen interviews hielpen om de geobserveerde gedragingen van deze cliënten te interpreteren en dat interviews essentieel waren om de eigen mening van de cliënt over de invloed van het cliëntvolgsysteem te kunnen onderzoeken.

Wat nu? Nijhof (1999) bespreekt enkele oplossingen voor de interviewproblemen: herhaald interviewen, confronterend interviewen en trianguleren met andere methoden. Ook De Boer (1999) bespreekt die. Maar Nijhof biedt nog een andere oplossing. Deze is voor mij het meest relevant, omdat ik jarenlang betrokken ben geweest bij onderzoek naar persoonlijke, levensbeschouwelijke overtuigingen. Nijhof ziet de probleemstelling als cruciaal. En hij staat hierin niet alleen: Boeije (2000) wijst op het belang van de vraagstelling, Varekamp (2000) op het soort data, en Tineke Abma (2000) vindt dat het doel van het onderzoek een grote rol moet spelen. Inderdaad, als een onderzoeker de persoonlijke overtuigingen van de onderzochte wil weten, inclusief de eigen verklaringen en rechtvaardigingen (*accounts*) ervan, dan is een open interview juist wel geschikt.

Literatuur

- Abma, T. (2000). Van de redactie. *KWALON 13*, 5(1), 2-3.
- Boeije, H. (1999). Droeve en tragische verhalen in open interviews. *KWALON 11*, 4(2), 4-6.
- Boeije, H. (2000). Interviewen én participeren. *KWALON 13*, 5(1), 10-13.
- Boer, F. de. (1999). 'Open' interviewen in de geharnaste werkelijkheid. *KWALON 10*, 4(1), 13-16.
- Houtkoop-Steenstra, H. (1999). De interactionele constructie van rooskleurige werkelijkheden. *KWALON 10*, 4(1), 10-12.
- Nijhof, G. (1999). 'Openheid' en datakwaliteit in kwalitatief sociologisch onderzoek. *KWALON 10*, 4(1), 3-9.
- Nijhof, G. (2000). 'Openheid' in kwalitatieve interviews ter discussie. *KWALON 13*, 5(1), 4-10.
- The, A.-M. & Hak, T. (1999). Niet interviewen maar participeren. *KWALON 11*, 4(2), 6-13.
- Timmermans, Y. & Stoopendaal, A. (2015). Emancipatoir organisatieonderzoek naar de invoering van een cliëntvolgsysteem. *KWALON 59*, 20(2), 32-38.
- Varekamp, I. (2000). Denken en doen, interviewen of participeren? Een reactie op The en Hak. *KWALON 13*, 5(1), 13-15.

Over interviewvragen en onderzoeksvragen

Jeanine Evers

In mijn praktijk maak ik al te vaak mee dat onderzoeksvragen en interviewvragen met elkaar verward worden: studenten voeren hun onderzoeksvraag op als interviewvraag. Wat is eigenlijk het verschil tussen een onderzoeksvraag en een interviewvraag? Een onderzoeksvraag maakt deel uit van de probleemstelling, waar Adri in zijn bijdrage ook over spreekt, en geeft aan *waarnaar* de onderzoeker op zoek is. *Welke* informatie moet het onderzoek opleveren? Dat is wat anders dan de doelstelling, die meer ingaat op *wat voor product* het onderzoek moet opleveren, om het maar even in bedrijfskundige termen te benoemen. Dat kan bijvoorbeeld kennis over een proces zijn met de bedoeling dat proces te verbeteren, een theorie over iets, of juist een praktisch instrument zoals een medicijnapp voor patiënten. Over het algemeen is een onderzoeksvraag vrij abstract geformuleerd en in andere 'taal' (vakjargon) dan een interviewvraag. Die laatste zou juist meer in spreektaal moeten worden gesteld, en dan bij voorkeur spreektaal die een beetje aansluit bij de doelgroep voor het interview.

Laat ik als voorbeeld de fictieve medicijnapp nemen. Doelstelling is te komen tot een app die patiënten helpt hun medicatie trouw(er) in te nemen, omdat uit onderzoek blijkt dat het voor sommige mensen heel moeilijk is om regelmatig hun medicatie in te nemen, op het juiste moment en in de juiste dosering. Aan het onderzoek werken dus behalve de sociale wetenschapper of de geneeskundige ook softwareprogrammeurs en designers mee.

De vraagstelling zou kunnen zijn:

- Waaraan moet een app voldoen om het eigen medicijngebruik te kunnen monitoren?
- Welke functionaliteit moet de app hebben om medicijngebruikers hem te willen laten gebruiken?
- Hoe moet de app eruitzien om door medicijngebruikers als aantrekkelijk en simpel te worden ervaren?
- Hoe moet de app te bedienen zijn om door medicijngebruikers als aantrekkelijk en simpel te worden ervaren?

Doelstelling zou kunnen zijn: het ontwikkelen van een app voor verschillende besturingssystemen, die patiënten met een chronische aandoening helpt hun medicatie tijdig en in de juiste dosering in te nemen. Achter deze doel- en vraagstelling zit een hele redenering die bepaald heeft dat de onderzoeker nou juist deze vraag- en doelstelling heeft bedacht en geen andere. Die werk ik hieronder kort uit.

Stel dat de onderzoekers hebben gekozen voor focusgroepen, waarbij behalve de sociale wetenschapper of geneeskundige ook de softwareprogrammeur en de designer aanwezig zijn. Zoals je hebt kunnen merken, zit aan deze onderzoeksvragen een aantal vooronderstellingen vast. Namelijk dat de app verschillende func-

tionaliteiten zou kunnen hebben (bijvoorbeeld: je herinneren dat het tijd is voor een bepaald medicament, het bijhouden dat het medicament is ingenomen, wellicht ook je 'belonen' voor het innemen van het medicament, enzovoort) en dat hij simpel en aantrekkelijk moet zijn. De designer heeft natuurlijk ook bepaalde veronderstellingen over hoe die app eruit kan zien qua kleurstellingen, ruimteverdeling op het scherm, grootte van 'knopjes' op het scherm, enzovoort. De softwareprogrammeur heeft ook ideeën over wat de app allemaal zou moeten kunnen, bijvoorbeeld behalve een soort agendafunctionaliteit om je aan al je medicatie te herinneren op het juiste moment, ook via de apotheek inprogrammeren wat je allemaal krijgt en wanneer dat ingenomen moet worden en in welke dosering, en een automatische check op interfererende bijwerkingen en hoogte van doseringen.

Goed, de focusgroep kan beginnen. Hoe zou jij deze nu gaan vormgeven? Je kunt natuurlijk van start gaan met de hoofdvraag, door (na je introductie) te beginnen met een soort vraag als: *We willen graag weten waar een app voor medicijngebruik aan moet voldoen, dus kunt u eens laten zien welke apps u momenteel gebruikt op uw telefoon en wat u daar prettig aan vindt?* Dan val je gelijk met de deur in huis en maak je een vliegende start in doelgericht bezig zijn. Maar is dit wel zo adequaat? Wat wil je eigenlijk weten? Wat je met deze probleemstelling wilt weten, is *hoe* mensen momenteel omgaan met hun medicatie en wat de app zou kunnen doen om dat te vergemakkelijken of te verbeteren. Beter lijkt het mij dan ook om eerst eens te vragen hoe mensen momenteel ervoor zorgen dat ze hun medicatie tijdig innemen, hun handelingspraktijk dus.

Wat dacht je van de beginvraag: *Kunnen jullie eens vertellen hoe je nu je medicijnen inneemt, te beginnen vanaf het moment dat je opstaat?*

Je kunt dan doorvragen naar zaken als: hoe men bepaalt welke medicijnen wanneer en in welke dosering, wat men doet om het te onthouden, en welke hulpmiddelen men daarvoor eventueel gebruikt. Dit zijn geen interviewvragen, maar vragen waarvan jij vanuit je design al weet dat je ze zou willen stellen. Tijdens het interview worden ze geformuleerd naar doorvragen, bijvoorbeeld:

Respondent: *Nou, als ik 's ochtends opsta, moet ik altijd drie tabletten innemen voor het ontbijt, dus die pak ik dan.*

Interviewer: *Waar pak je die?*

Respondent: *In de keuken, daar liggen ze.*

Interviewer: *Kun je aangeven hoe ze daar liggen? In de verpakking?*

Respondent: *Nee, in mijn medicijnbakje.*

Interviewer: *Medicijnbakje?*

Respondent: *Ja, ik heb zo'n doosje van de apotheek gekregen waar ik in verschillende vakjes voor de hele dag mijn medicijnen in kan stoppen. Daar liggen ze in.*

Interviewer: *En wie heeft ze daarin gelegd?*

Respondent: *Ik, dat doe ik elke avond voor het slapengaan.*

Enzovoort. Voor veel mensen zal dit een omslachtige manier lijken om iets uit te vragen wat je heel snel en doelgericht zou kunnen doen. Punt is dat je bij het ont-

werpen van een app moet uitgaan van het *bestaande* gedrag van iemand; daar moet de app op inspelen, wil hij gebruikt gaan worden. En dat is dus wat de interviewer moet achterhalen, op heel concreet niveau, want het zijn juist de hele kleine dagelijkse routines die hier aan de orde zijn. Dit is dus typisch een ‘cultureel’ interview dat op zoek gaat naar deze routines (Evers, 2015). Daar zit de clou vaak in hele kleine details, die mensen zelf niet als relevant zien, maar die dat juist wel zijn voor het soort informatie dat het onderzoeksteam nodig heeft om die app goed te kunnen ontwerpen. Het handelen omvat meer dan de gesproken woorden. Het gaat om het doorgronden van het handelen en het gedachtegoed of de beperkingen van mensen waardoor hun handelen wordt bepaald, waarnaar de interviewer op zoek gaat. En dat is juist de kracht van open interviews; door heel gedetailleerd en geduldig zaken uit te vragen krijg je een prachtig inkijkje in de levens en handelingspraktijk van onderzochten. Het helpt daarbij als het je lukt je ego en eigen hypothesen/vooronderstellingen te parkeren, dat is wat een kwalitatief interview ‘open’ maakt!

Literatuur

Evers, J. (2015, in druk). *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde* (2de druk). Amsterdam: Boom Lemma uitgevers.

Open interviewdata en ongekende realiteiten

Gerhard Nijhof

Smaling presenteert een variëteit aan mogelijkheden en beperkingen van het open interview, die hij aan de discussies in KWALON ontleent. Het open interview opent volgens verschillende auteurs het zicht op het onbekende, maar brengt ook het risico van te veel begrip en van sociaal wenselijke betogen. Het toont echter ook de wenselijkheid van een gespecificeerde vraagstelling en de aanvulling met observaties. Voor The en Hak valt er op het open interview zoveel af te dingen dat zij de voorkeur geven aan participerende observatie.

Smaling heeft de kernpunten uit de diverse betogen knap samengevat. Elk daarvan lijkt mij van belang. Met geen van de opmerkingen, ook al zijn zij als kritiek geformuleerd, en soms zelfs tegenstrijdig, ben ik het oneens. Mijn vraag is niet of een methode principieel als adequaat of te verwerpen moet worden getypeerd, maar of ermee in feitelijk onderzoek elementen van sociale wenselijkheid of tragedisering of juist van rooskleurigheid zijn te ontdekken. En ook The en Hak kunnen zich geen participerende observant voorstellen die niet af en toe meepraat en vragen stelt. Mijn participerende observatie van mijn ziek-zijn heeft me weliswaar – zoals te lezen in mijn *Ziekenwerk* (2001) – naar mijn gevoel meer inzichten opgeleverd dan veel afstandelijk medisch-sociologisch onderzoek dat op interviews was gebaseerd, maar ik weet ook dat mijn observaties gekleurd werden door wat ik van gezondheidswerkers hoorde op mijn vragen en opmerkingen om me heen en door de praatjes die ik met hen maakte.

Mijn kritiekloze oordeel over wat Smaling te berde brengt over open interviews leidt echter niet tot voortgang in het kwalitatief onderzoek. Daarom voeg ik aan Smalings opmerkingen er twee toe die vooral de verkennende potentie van open interviews in kwalitatief onderzoek betreffen.

Vaak wordt in methodologische verhandelingen voorbijgegaan aan de beperkte kennis in een onderzoeksdomein. Die kennis is in de sociologie dikwijls nog beperkt, ook al vanwege de uitgebreidheid van het onderzoeksdomein. Veel is nog onbekend en dus ook nog niet onderzocht. Bovendien lijkt de ontwikkeling van onderzoeksmethodologie vaak geavanceerder dan het feitelijke onderzoek. Mijn pleidooi is daarom dat methoden van kwalitatief onderzoek beter in de praktijk van onderzoek ontwikkeld kunnen worden dan in methodologische verhandelingen die op het onderzoek vooruitlopen. Dat is jammer genoeg ook te zien in KWALON, dat zoveel meer waarde hecht aan methodologische verhandelingen dan aan onderzoeksverslagen.

Ik ben voorstander van een wijze van omgang met interviewgegevens waarin de methode in het onderzoek zelf ontwikkeld wordt. Dat zal tot een variëteit in de omgang met interviewgegevens leiden. Twee van deze pogingen tot omgang die ik in mijn onderzoek beproef, beschrijf ik nu kort.

In de eerste bepleit ik antwoorden op open interviewvragen te zien als ‘interne lezingen’ (zie Nijhof, 1997). Mensen hebben vaak geen klaarliggende meningen die zij in een antwoord op een vraag homogeen verwoorden. Vaak vormen mensen hun mening pas in de loop van hun antwoord. Dan kunnen de antwoorden worden gezien als interne lezingen waarin de informanten hun mening vormen in plaats van uiten, vaak in een proces van herformulering, waarin de geïnterviewde uiteindelijk tot een (voorlopige) conclusie komt. In mijn artikel heb ik zo laten zien hoe zich in een antwoord van een vrouw op een vraag naar de betekenis van haar zwangerschap een antwoord ontwikkelt, eerst min of meer eenduidig, later weer veranderend in herformuleringen, om uiteindelijk tot een voorlopige en min of meer unidimensionele slotconclusie te komen.

Een tweede wijze van omgang met interviewdata beproef ik nu in mijn onderzoek naar problemen van mensen met specifieke chronische aandoeningen die in hun leven de ‘vanzelfsprekendheidsregels’ die in het gewone leven gelden, overtreden. Elke samenleving kent zulke regels die iedereen kent en die mensen naleven zonder erbij stil te staan (Scheff, 1984: 38; voor een toepassing van deze notie, zie Kofman & Nijhof, 2015).

Ik zocht in open interviews waarin informanten om hun levensverhaal werd gevraagd naar problemen die zij ervaren met de gewoonheidsverwachtingen die in het alledaagse sociale leven domineren. Ik beschouw de interviewtekst als een verzameling voor deze vraagstelling relevante uitspraken en zoek daarin naar verwante woorden die hun problemen met het ongewone aan hen zouden kunnen indiceren, woorden waarin zij hun problemen typerend aanduiden. Zo probeerde ik typische gewoonheidsproblemen te vinden.

Dit kan een weg zijn voor verkennend onderzoek. Op een onontgonnen terrein kan dit een middel zijn om zicht te krijgen op nog onbekende fenomenen. Mijn onderzoek langs deze lijn levert een reeks van typische probleemomschrijvingen op die mensen met bepaalde chronische aandoeningen in hun ongewone leven ervaren. Zo kom ik bijvoorbeeld tot persoonlijke problemen als ‘het gevoel bekeken te worden’ of juist ‘genegeerd’, ‘schaamte’, ‘gebrek aan vertrouwen’, de ervaring van ‘gratieverlies’ en ‘voor ongeloofwaardig worden gehouden’ en ook als ‘kinderlijk’ of juist als ‘ouderlijk worden gezien’, en het gevoel ‘met afkeer te worden bejegend’, en ook tot een interactioneel probleem als ‘omgangsongemak’ (zie Nijhof, 1995, 1996, 2009, 2011a, 2011b).

Ik volg hier dus min of meer de omgekeerde weg van operationalisering waarin vooraf een begrip en de indicatoren ervan worden vastgesteld. In mijn onderzoek worden verwante omschrijvingen in de data als indicatoren opgevat van een specifiek probleem. Zo zie ik in formuleringen als ‘als een kind’ en het gebruik van het woord ‘slab’ als ze hun wijze van eten beschrijven indicatoren van het probleem ‘zich als kinderlijk gezien voelen’. Zo ook kom ik via formuleringen als ‘mensen begrijpen het niet’, ‘mensen vragen er steeds weer naar’ en ‘ik moet het steeds weer uitleggen’ tot het probleem ‘voor ongeloofwaardig worden gehouden’. Dit lijkt mij een weg om in mijn open interviewdata ‘nieuwe’ problemen te onderkennen die mensen met bepaalde chronische aandoeningen ervaren.

Dit zijn twee analysemogelijkheden die open interviewdata bieden en tezamen vormen zij een pleidooi voor tentatieve analyses van zulke data en zijn zij als zodanig een aanvulling op de conclusie die Smaling uit de voorgaande discussies trekt, dat open interviews vooral de verklaringen en rechtvaardigingen van de onderzochten kenbaar maken.

Literatuur

- Kofman, I. & Nijhof, G. (2015). Normblind gedrag en omgangsongemak; ontregelde interacties tussen vrijwilligers en mensen met een psychische stoornis in een maatjesproject. *Mens & Maatschappij*, 90(1), 53-72.
- Nijhof, G. (1995). Parkinson's disease as a problem of shame in public appearance. *Sociology of Health & Illness*, 17(2), 193-205. Ook in: S. Nettleton & U. Gustafsson (Eds.), *The sociology of health and illness reader* (pp. 188-196). Cambridge: Polity Press.
- Nijhof, G. (1996). Uncertainty and lack of trust with Parkinson's disease. *European Journal of Public Health*, 6(1), 58-63.
- Nijhof, G. (1997). 'Response work': approaching answers to open interviews as readings. *Qualitative Inquiry*, 3(2), 169-187. In het Nederlands: Nijhof, G. (2003). Antwoorden in open interviews als interne lezingen. In G. Nijhof, *Tekstsociologie* (pp. 85-97). Amsterdam: Aksant.
- Nijhof, G. (2000). *Levensverhalen; de methode van autobiografisch onderzoek in de sociologie*. Amsterdam: Boom.
- Nijhof, G. (2001). *Ziekenwerk; een kleine sociologie van alledaags ziekenleven*. Amsterdam: Aksant.
- Nijhof, G. (2003). *Tekstsociologie; over de talige constructie van de sociale werkelijkheid*. Amsterdam: Aksant.
- Nijhof, G. (2009). Interactioneel ongemak als gevolg van spierversijving bij mensen met de ziekte van Parkinson. *Mens & Maatschappij*, 84(1), 29-45.
- Nijhof, G. (2011a). Problemen bij gratieverlies van mensen met de ziekte van Parkinson: ongewoon en bekeken, onwelvoeglijk en gedevalueerd. *Sociologie*, 7(2), 135-155.
- Nijhof, G. (2011b). Over problemen met het ongewone: de verstarde gezichtsexpressie van mensen met de ziekte van Parkinson als voorbeeld. *Medische Antropologie*, 23(2), 325-342.
- Scheff, Th. (1984). *Being mentally ill; a sociological theory*. New York: Aldine.

Open interviewen: bron van authentieke ervaringen of gedeelde informatie?

Fijje de Boer

Adri Smaling diept in zijn bijdrage een discussie op van lang terug uit het tijdschrift KWALON. Aan het eind ervan – na bespreking van argumenten over beperkingen van open interviewen en middelen om de validiteit van de informatie te vergroten – is zijn conclusie dat open interviews geschikt zijn om informatie te verkrijgen over persoonlijke overtuigingen van de respondent, inclusief uitleg en rechtvaardigingen ervan. Die conclusie is eigenlijk een heel open deur, want wat verstaat hij onder persoonlijke overtuigingen en daarbij komende toelichtingen? Smaling geeft weliswaar aan dat de vraag- of probleemstelling een kader biedt om de persoonlijke overtuigingen en hun uitleg te structureren. Hierdoor worden deze al minder persoonlijk en meer gestuurd. Maar dan nog blijf ik me afvragen of de conclusie van Smaling niet wat ‘wereldvreemd’ is. Hij lijkt zich daar ook bewust van te zijn gezien de titel ‘Rozengeur en maneschijn’, die hij meegeeft aan zijn bijdrage, hoewel hij er geen vraagteken aan toevoegt.

Zoals in de wetenschappelijke literatuur aangegeven, hanteert een wetenschappelijke onderzoeker het ‘open interview’ als middel om zicht te krijgen op ‘ervaringen en perspectieven’ van respondenten (Britten, 1995; King & Horrocks, 2010). Het gaat om het verkrijgen van informatie *in their own words*. In alledaags taalgebruik wordt dit ook wel ‘subjectieve informatie’ genoemd: informatie die min of meer spontaan wordt geuit; niet met behulp van een openstaande website erbij, waarop de respondent wijst en zegt: ‘Kijk, dat bedoel ik nou.’ De informatie komt van de individuele persoon zelf, het is een soort authentieke informatie met ruimte voor deliberatie (voor eigen verklaringen en rechtvaardigingen). Dan is het – zo interpreteer ik Smaling – ‘rozengeur en maneschijn’, want de bron is de individuele persoon die zonder last of ruggenspraak informatie verstrekt. Maar bestaat dat in de wereld van wetenschappelijk onderzoek?

Uit mijn weergave blijkt al dat ik het niet eens ben met deze zienswijze van Smaling; die draagt een soort naïviteit in zich, waarbij ik me afvraag of de wetenschapper echt zo weinig van de werkelijkheid weet of zo weinig mensenkennis heeft. En ook of het wereldbeeld dat de onderzoeker er uiteindelijk mee geeft, gerechtvaardigd is.

Afgezien van de naïviteit die eruit spreekt op het verkrijgen van informatie, zijn er volgens mij nog twee argumenten die de conclusie van Smaling nuanceren. Want hoewel Smaling lijkt aan te geven dat het om weergave *in their own words* gaat, kun je je afvragen of dat in hedendaags kwalitatief onderzoek naar voren wordt gebracht.

Voordat ik inga op mijn twee argumenten, maak ik eerst duidelijk wat ik onder hedendaags kwalitatief onderzoek versta. Dat kan mijn argumenten helderder maken.

Al vaker is aangegeven dat de kwalitatieve onderzoeksmethode een *boost* kreeg in de laatste twee decennia van de vorige eeuw (zie onder meer De Boer & Evers, 2007). Vanaf de eeuwwisseling (rond 2000) ligt het accent meer op het aanvaard krijgen van de methode. Dat wil zeggen, ten eerste op het verwerven van eenzelfde status binnen de wetenschappelijke wereld als kwantitatief onderzoek of samen met kwantitatief onderzoek (*mixed methods*). Ten tweede ligt het accent op het verbeteren, verruimen of verdiepen van aspecten van de kwalitatieve onderzoeksmethode.

De eerste ontwikkeling, het verwerven van dezelfde status als kwantitatief onderzoek, is duidelijk zichtbaar in publicaties over kwalitatief onderzoek. De indeling van een kwalitatief-onderzoeksartikel in een *peer reviewed* wetenschappelijk tijdschrift wijkt qua structuur niet of nauwelijks af van een kwantitatief-onderzoeksartikel. De informatie die onder de verschillende kopjes wordt weergegeven, verschilt wel weer hemelsbreed van elkaar. Deze structurering leidt er wel toe dat van kwalitatieve onderzoekers meer kaders worden gevraagd in de vormgeving van het onderzoek, waaronder ook een theoretisch raamwerk kan worden verstaan. Zo'n theoretisch raamwerk biedt dan structuur voor de opzet van het *design*, de dataverzameling en de data-analyse. Tegelijkertijd is het ook van invloed op de informatie die de kwalitatief onderzoeker verkrijgt van de respondenten.

Wat de tweede ontwikkeling betreft, waarbij onderdelen van de kwalitatieve onderzoeksmethode verdiept of verruimd worden, kan worden gewezen op het nog meer open of creatiever (*arts-based research*) verzamelen van data; en in de analyse door bijvoorbeeld nog meer technische foefjes toe te voegen aan bestaande computergestuurde data-analyseprogramma's. Verder is het bijvoorbeeld opvallend dat de *focus group discussion* (FGD) niet wordt genoemd in de discussie die Smaling aanhaalt als middel om de informatie van het open interview aan te vullen of te controleren. Dat is volgens mij omdat FGD als methode van dataverzameling in kwalitatief onderzoek – in combinatie met interviews – vooral vanaf de eeuwwisseling een grote vlucht kreeg, dus na die discussie.

Hoe zijn deze twee door mij genoemde ontwikkelingen in kwalitatief onderzoek verbonden met mijn argumentatie dat de conclusie van Smaling ons op een verkeerd been zet? Namelijk dat open interviewen geschikt is om persoonlijke overtuigingen en toelichtingen erop over het voetlicht te laten brengen?

Mijn eerste argument contra Smalings visie omschrijf ik als 'context en constructivisme'. De onderzoeker start een kwalitatief onderzoek nooit volledig open. Kenmerkend voor wetenschappelijk onderzoek is denken, reflectie en een systematische aanpak in de uitwerking van reflectie. Dat kan in een kwalitatief onderzoek tot uitdrukking komen in de keuze die de onderzoeker maakt voor het uitvoeren van het onderzoek volgens een bepaalde kwalitatieve stroming, zeg in dit geval, fenomenologie of de *grounded theory approach*. De keuze voor die stroming stuurt het onderzoek en tegelijk ook de aard van de informatie die de onderzoeker verzamelt. Binnen de fenomenologie ligt het accent op het subjectieve – de uitspraken van de gewaarwordingen van de respondent, maar deze worden gedaan

binnen een door de onderzoeker gedefinieerde context. De uitspraken zijn wel persoonlijk, maar ook uitgelokt en contextafhankelijk.

Daarbij kan vervolgens blijken dat die persoonlijke overtuigingen en de toelichting niet zo persoonlijk zijn, maar verwijzen naar een bepaalde wijze van spreken, een soort vertoog, dat herkenbaar is of maatschappelijk wordt gedeeld. Het verwijst bijvoorbeeld naar 'buitengesloten zijn' of 'gestigmatiseerd worden' of 'de ander' zijn. Dat wil zeggen, we kunnen ons afvragen in hoeverre het als respondent of als persoon daadwerkelijk mogelijk is om persoonlijke overtuigingen weer te geven. Het is misschien beter te spreken in termen van 'gedeelde persoonlijke' informatie. Daarbij komt ook dat je je kunt afvragen of het mogelijk is dat de kwalitatief onderzoeker de persoonlijke overtuigingen begrijpt, als er geen interpretatiekader voor bestaat. De interviewer/onderzoeker heeft uiteraard de mogelijkheid om de respondent te vragen om verheldering en toelichting. Dat hangt van de interpretatiecapaciteiten van de interviewer af (begrijp ik hem/haar?), maar ook van de verbale capaciteiten van de geïnterviewde en hoe deze zich vervolgens helder maakt. Er kunnen dan persoonlijke overtuigingen inclusief rechtvaardigingen naar voren komen. Maar dan ...? Kan een onderzoeker bijvoorbeeld iets publiceren wat voor de buitenwereld abracadabra is?

Het tweede argument omschrijf ik als 'tijd' in de brede zin van het woord. Smaling verwijst in het begin van zijn bijdrage naar een uitspraak van Nijhof van ruim vijftien jaar geleden. Er was toen nog meer onwennigheid met de uitvoering van kwalitatief onderzoek als geaccepteerde wetenschappelijke benadering. De mogelijkheden van uitvoering van kwalitatief onderzoek zijn sindsdien als gevolg van de ontwikkeling van digitale technologie enorm toegenomen: afname kan via Skype (wat reistijd bespaart), opnemen van audiodata kan met de mobiele telefoon (zorg alleen dat-ie voldoende is opgeladen); de uitwerking in een transcript kost inderdaad tijd, maar er is hulp van digitale technologie in de vorm van transcriptieprogramma's als F4, Express Scribe, enzovoort. Kortom, de huidige technologie vergroot de mogelijkheden om kwalitatieve interviews af te nemen, en biedt zo legitimatie voor kwalitatief onderzoek. Vooral ook om snel genuanceerde informatie (inderdaad persoonlijke overtuigingen) als resultaten weer te geven in plaats van (alleen) gemiddelden op 'één zin'-uitspraken in vragenlijsten met beperkte antwoordcategorieën. Dat lijkt me juist de uitdaging en bijdrage van hedendaags kwalitatief onderzoek. De afname van (kwalitatieve) interviews kan in korte tijd meer en diepgaandere informatie opleveren dan een vragenlijst, het is mogelijk grotere aantallen respondenten te includeren, en na analyse kunnen resultaten volgens thema's of andere indelingen digitaal inzichtelijk en puntsgewijs worden weergegeven. Maar ... het zijn geen persoonlijke overtuigingen en toelichtingen; het zijn intersubjectief gedeelde indelingen van onderzoekers en eventueel respondenten (*member check*). Het is 'gedeelde informatie', vooral vanwege de snelheid (tijd) waarmee deze informatie nu tot stand komt. De ruimte voor persoonlijke afwegingen en toelichtingen is van karakter veranderd, doordat informatie nu sneller gedeeld wordt.

Kortom: in kwalitatief onderzoek geven we weer dat we open interviews hanteren om meer te weten te komen over persoonlijke overtuigingen en toelichtingen

daarop. Maar omdat we elkaar alleen kunnen begrijpen als we elkaars taal delen, bestaan deze persoonlijke overtuigingen en toelichtingen volgens mij niet als zodanig. We delen en 'maken' informatie en geven daar gezamenlijk betekenis aan. De gezamenlijke betekenisgeving vindt plaats tijdens de dataverzameling en nog meer tijdens de data-analyse en in het publiceren erover.

Conclusie: we gebruiken het open interview om zicht te krijgen op 'betekenissen' van respondenten. Het verschil met Smaling is dat uitspraken van de respondent niet gezien worden als een vorm van individuele expressie, maar als uitspraken die binnen een bepaalde context plaatsvinden. Een dergelijk uitgangspunt biedt ruimte voor een bredere omschrijving van kwalitatief onderzoek dan die waar Smaling naar lijkt te verwijzen.

Literatuur

- Boer, F. de & Evers, J. (2007). Kwalitatief onderzoek, een korte inleiding. In J. Evers (red.), *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde* (pp. 3-22). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Britten, N. (1995). Qualitative interviews in medical research. *British Medical Journal*, 311, 251-253.
- King, N. & Horrocks, C. (2010). *Interviews in qualitative research*. London: Sage Publications.

De onderzoeker, het strafkamertje en de wallen: het produceren en interpreteren van data

Willemijn Krebbekx

Het lijkt een gemakkelijke vraag die wordt voorgelegd door de redactie: reflecteren op de verschillen tussen interview en observatie en de voor- en nadelen van beide. Het klassieke verschil houdt ons voor dat mensen in een interview *zeggen* wat ze doen en dat door middel van participeren de sociaalwetenschapper kan uitvinden wat mensen *echt* doen. Er is ook een belangrijke overeenkomst. In deze bijdrage wil ik ingaan op de notie dat zowel in interviews als bij participerende observatie data niet klaarliggen om door een onderzoeker onthuld te worden. Ik baseer me deels op mijn onderzoek naar diversiteit en seksualiteit onder jongeren op middelbare scholen in Nederland, waar ik etnografisch veldwerk verrichtte, participerende observatie en (groeps)interviews. Ik beargumenteer dat data actief gemaakt worden in het onderzoeksproces. Zij zijn het effect van een interactie waarin niet alleen de onderzoeker en participant een rol hebben, maar ook de ideeën ‘onderzoek’ en ‘interview’, alsmede de fysieke omgeving en attributen.

De fysieke omgeving en het opnameapparaat

In een groepsinterview met vijf vriendinnen komen allerhande thema's ter sprake. Ik vraag hen naar de leukste en minst leuke momenten van het afgelopen schooljaar. De leerlingen vertellen vooral over de momenten waarop zij zich oneerlijk bejegend voelden door docenten. Het gesprek kabbelt voort, en met name Elina is aan het woord over de dingen die het schoolleven leuk maken voor haar: kletsen met vriendinnen, whatsappen onder leestijd, enzovoort. In het begin van het gesprek vroeg (en kreeg) ik toestemming om het gesprek op te nemen. Ik legde mijn opnameapparaatje naast mij, boven op mijn tas, voor de meeste respondenten uit het zicht. Het gesprek nadert zijn einde wanneer ik de leerlingen vraag of ze nog iets willen vertellen waar ik niet expliciet naar heb gevraagd. Elina reageert verbaasd: 'Hoezo, zijn we klaar dan? Was dit het interview? Huh, maar je stelde niet zoveel vragen!' De groep barst in lachen uit en Elina slaat een hand voor haar mond – alsof ze het onderzoek meer heeft toevertrouwd dan ze van plan was.

Dit einde van het gesprek verbaasde mij. Ik had duidelijk aangegeven dat het ging om een onderdeel van mijn onderzoek (ik volgde dezelfde groep ook via participerende observatie). Waarom was Elina toch zo verbaasd? Haar reactie deed mij vermoeden dat ze het gesprek, de manier waarop ik de vriendinnen aan het woord liet en de belangrijkste thema's liet kiezen, niet herkende als interview. Elina praatte het meest en liet mij achteraf gelukkig weten dat ik de opname mocht gebruiken. Het contrast met haar vriendin Linda naast haar was groot: steeds wanneer ik haar aankeek of aanmoedigde wat te zeggen, keek ze in de richting van mijn tas en het opnameapparaatje, en schudde nee of begon te giechelen. Ook

de andere meiden waren stil. Ik was teleurgesteld, want deze groep kende ik al langer en in de kantine, het klaslokaal en de gangen praatten zij gemakkelijk met mij, ook Linda. Later vertelde zij mij dat de ruimte die ik had gekozen voor mijn interview bij hen bekendstond als 'het strafkamertje' – de ruimte waar zij strafwerk moesten maken, waar zij alleen kwamen als zij in de problemen zaten en waar ruzies met docenten uitgepraat moesten worden.

De ruimte, de interviewsetting en het opnameapparaat waren dusdanig intimiderend dat een gesprek lastig werd, behalve voor Elina, die het interview niet als zodanig herkende. Deze situatie leert ons dat data tot stand gebracht worden door een samenspel van ruimte, personen, ideeën over wat een interview behoort te zijn, en het opnameapparaat dat de status van het interview kan bevestigen of doen vergeten.

De onderzoeker en de wallen

Het feit dat ik woonachtig ben in Amsterdam, vonden veel scholieren in een van de regio's waar ik onderzoek deed, interessant. Velen van hen waren er nog nooit geweest. Vooral toen ik eens liet vallen dat mijn werkplek zich technisch gezien op de wallen bevindt (waar destijds het Amsterdam Institute for Social Science was gevestigd), vonden zij dat fascinerend. Ongeloof en hilariteit waren het gevolg. Toen ik een poosje later opnieuw het klaslokaal binnenkwam, werd me gevraagd of 'alles goed was op de wallen' en, lachend, hoe het nu eigenlijk is om 'de hele tijd met vreemde mannen te slapen'. Het was duidelijk dat mijn opmerking over de wallen een eigen leven was gaan leiden en uit de reacties van de leerlingen werd duidelijk dat ze onderling over mij hadden gesproken – de onderzoeker werd geanalyseerd. Keer op keer leidden dergelijke conversaties tot waardevolle onderzoeksdata, bijvoorbeeld toen bovenstaande episode zich ontwikkelde tot een gesprek over de 'grote stad' en verschillen met 'het dorp' en 'de provincie'. Of ik hier een passend evenwicht heb gevonden tussen 'afstandelijkheid en nabijheid' – hetgeen Smaling voorstaat – is nu niet mijn vraag. Interessanter is de realisering hoe belangrijk dergelijke 'small talk' (Driessen & Jansen, 2013) is bij het produceren van data. Het laat tevens zien dat de scholieren die ik onderzocht, bezig waren mij te plaatsen, dingen over mij te weten wilden komen. Het maakt verschil in het soort dingen dat zij mij vertellen en vragen. Het laat zien dat de data die een onderzoek voortbrengt niet neutraal kunnen zijn – zij liggen niet klaar om 'opgehaald' te worden, ze komen voort uit gesprekken waarmee zowel leerlingen als onderzoeker een doel hebben. Uit het voorbeeld van het groepsinterview werd ook duidelijk dat de leerlingen een doel hadden met hun deelname aan het gesprek, namelijk oneerlijke behandeling door docenten aan het licht brengen, in de hoop dat ik er wat aan zou doen. Eenzelfde redenering kan bijvoorbeeld gelden voor patiënten die weigeren dat hun 'ziekteverhaal' gedomineerd wordt door misère en troosteloosheid: het interview kan voor hen een moment zijn dit beeld bij te sturen.

Triangulatie van methoden lijkt hiervoor slechts een gedeeltelijke oplossing: als we stellen dat data het effect zijn van een onderzoeksinteractie, zullen verschil-

lende interacties verschillende data als gevolg hebben. En wat moet er worden weggelaten, gepolijst om deze samen te brengen? Het zijn precies de voorbeelden over de rommeligheid van de productie van data van onderzoek in de praktijk die ik hier centraal heb gesteld, die vaak worden weggemoffeld. In veel onderzoek wordt een te net beeld van de waarheid geschapen, waarin een interview gekarakteriseerd kan worden als 'open' of participerende observatie als bewijs van wat mensen 'echt' doen. Het is aan de onderzoeker het proces waardoor dit 'echte doen' of het 'werkelijke verhaal' kenbaar wordt op te tekenen om begrip van de situatie te vergroten.

Literatuur

Driessen, H. & Jansen, W. (2013). The hard work of small talk in ethnographic fieldwork. *Journal of Anthropological Research*, 69, 249-263.

Sociaalwetenschappelijk onderzoek: loeren en/of ouwehoeren?

Fred Wester

Adri Smaling heeft maar weer eens de knuppel in het hoenderhok gegooid, door de relevantie van het interview op de agenda te zetten. Heel veel kwalitatief onderzoek is louter op interviewmateriaal gebaseerd. Interviews zijn waarnemingssituaties waarin de onderzoeker of een interviewer via het stellen van vragen het gesprek met de respondent stuurt. In kwalitatief onderzoek heeft het vraaggesprek een zo natuurlijk mogelijke vorm, waarbij de respondent voldoende ruimte krijgt om zijn of haar opvattingen en gezichtspunten naar voren te brengen. Het is een open vraaggesprek waarbij gebruik gemaakt wordt van een interviewhandleiding waarin gesprekstopics staan aangegeven. De exacte formulering van de vragen die aan een bepaalde respondent worden gesteld, staat van tevoren niet geheel vast, net zomin als de precieze volgorde waarin de onderwerpen aan de orde komen. In algemene woorden is het interview een conversatie met een doel. Daar is wellicht de adder onder het gras te vinden: net als veel conversaties is er wel veel gepraat, maar inhoudelijk soms erg weinig wol.

Twee kanten van de sociale werkelijkheid

In het agendastukje van Smaling worden ook auteurs aangehaald die de participerende observatie als de koningin van de sociaalwetenschappelijke methoden promoten. Daarbij gaat het dan niet zozeer om observeren in plaats van interviewen, maar om deelnemen aan een sociale context, waarbij de onderzoeker alles doet wat iedere betrokkene ook zou kunnen doen: overleggen, praten, vergaderen, navragen en protesteren met betrekking tot alles wat gedaan is, wordt of zou moeten worden.

In elke sociale context is gepraat dus een belangrijk aspect van de realiteit, net als het handelen op zich. De onderzoeker reconstrueert op zijn of haar manier wat er zoal gebeurt en hoe je dat kunt begrijpen: de betekenissen die zo gereconstrueerd worden, zijn niet alleen uitgedrukt in woorden, maar zijn net zo goed uitgedrukt in handelingen en gedragingen. Kortom, 'what we say' en 'what we do' (Deutscher, 1973) zijn twee aspecten van dezelfde alledaagse realiteit, en de reconstructie van de onderzoeker is gelukt als de betrokkenen zich daarin kunnen herkennen. Veel observatieonderzoek is voor een groot deel gebaseerd op interviewmateriaal, waarbij het deelnemen aan de sociale situaties is gebruikt om het geheel aan woorden in een context te kunnen plaatsen.

Je zou daar de conclusie uit kunnen trekken dat je in sociaalwetenschappelijk onderzoek altijd moet observeren naast interviewen, maar dat is natuurlijk niet het geval. Voor elk onderzoek is een context nodig, en die kennis kun je ook verkrijgen door literatuuronderzoek of praten met een deskundige. Je kunt al kennis hebben van de situatie door eerdere interviews of observaties, of die nou van jezelf zijn of gedaan door anderen. In die zin zou je kunnen zeggen dat de keuze

voor interviewen of observeren samenhangt met de uitwerking van de probleemstelling, aan de hand van de voorkennis over de situatie, de handelingen en het gepraat van de betrokkenen.

In deze naturalistische opvatting van kwalitatief onderzoek (vergelijk Denzin, 1978) staat een bepaald theoretisch idee over de sociale realiteit die we bestuderen, centraal. In die opvatting gaat het om sociale groepen, bestaande uit mensen die een wereld van betekenissen en handelingen met elkaar delen, een wereld die de betrokkenen in de loop der tijd is aangeleerd en die de onderzoeker dus ook zou kunnen leren kennen. Het werk van de onderzoeker is een reconstructie van de alledaagse logica achter handelingen en gedragingen binnen die groep.

Dit soort onderzoek levert een bijdrage aan het sociologisch prentenboek, waarin de wereld van de koekenbakkers, die van de advocaten of die van de drugdealers wordt gepresenteerd. Hoe meer geprofessionaliseerd die wereld is, hoe meer het wereldbeeld is uitgewerkt in gedeelde waarden, normen, attitudes, doelstellingen en procedures, die de betrokkenen moeten worden aangeleerd en dus ook door de sociale wetenschappers kunnen worden beschreven en uitgelegd.

De werkelijkheid beschrijven of produceren

Ik ben even wat verder ingegaan op de achtergrond van het interviewen, omdat de zinvolheid van een interviewstudie moet worden beoordeeld aan de hand van de doelstellingen van het onderzoek. Vanwege de vergelijking met observatiestudies ligt als doelstelling de reconstructie van een sociale situatie of context voor de hand. Die sociale context is dan de basis om de zinvolheid van het gespreksmateriaal te kunnen beoordelen. Maar interviews kunnen ook worden gebruikt om ervaringen, opvattingen en belevingen te beschrijven of persoonlijkheidskenmerken vast te stellen, en dan moet de zinvolheid van het interviewen dus op andere criteria worden beoordeeld.

In bovenstaande opvatting van de sociale werkelijkheid is het interview een manier om behalve de reconstructie van alledaagse praktijken ook de haken en ogen van opvattingen, normen, attitudes, doelstellingen en procedures te achterhalen. Bijvoorbeeld zoals dat gebeurt in de televisieserie 'Kijken in de ziel', waarin recent rechters aan de tand werden gevoeld. Dat is al iets meer dan alleen reconstructie van de alledaagse werkelijkheid, omdat de interviewer niet slechts naar de alledaagse praktijk vraagt, maar de logica achter de praktijk naar boven probeert te halen. Daarbij wordt de kennis opgedaan in het ene interview gebruikt om dilemma's in een volgend interview voor te leggen. Uiteindelijk hoopt de interviewer zo de grenzen van die achterliggende logica boven tafel te krijgen.

Hier komen we op een punt dat we de vraag kunnen stellen waar de grens ligt als het gaat om sociaalwetenschappelijk onderzoek. Interviewen wordt ook gebruikt door journalisten om politici aan de tand te voelen of te confronteren met eerder gedane uitspraken om spannende televisie te maken en door politiemedewerkers om aan waarheidsvinding te doen. Voor dat doel worden allerlei, al dan niet legitieme of fatsoenlijke, vraagtechnieken toegepast. Voor de sociale wetenschappen geldt als doel dat een aspect van de sociale realiteit kan worden vastgesteld en

beschreven. Dat doel wordt moeilijker bereikbaar als de waarnemingsmethode met de realiteit interfereert.

Valkuilen: biased viewpoint en reactiviteit

Voor het participerende onderzoek spelen twee traditionele problemen: de rol en positie van de observator in het veld kan tot *biased viewpoint*-effecten leiden, en ook aanleiding geven tot *reactiviteit*, dat wil zeggen reacties die door de aanwezigheid van de persoon van de onderzoeker worden opgeroepen. Voor het interviewen gelden vergelijkbare problemen.

Het interview in kwalitatief onderzoek vertoont alle kenmerken van een sociale situatie en is dan ook feitelijk een coproductie van interviewer en respondent. De onderzoeker verplaatst zich zo veel mogelijk in de situatie van de respondent, zodat het gesprek een natuurlijk karakter krijgt en de respondent helpt in eigen bewoordingen zijn kennis en ervaringen te reconstrueren. Op deze manier zorgt de onderzoeker ervoor dat bij de leefwereld van de respondent aangesloten kan worden. De interviewer bepaalt ook hoe dat gebeurt, via vragen en doorvragen, en beslist of er voldoende informatie over het onderwerp naar voren is gekomen. Het open karakter van het interview biedt de mogelijkheid om nieuwe inzichten en formuleringen op het spoor te komen. Maar in deze interactiesituatie liggen *reactiviteit* en *biased viewpoint* ook voor de hand.

Het grootste probleem lijkt de *reactiviteit*, de reactie van de respondent op de persoon en het handelen van de interviewer. De interviewer bepaalt niet alleen *wanneer* bepaalde onderwerpen aan de orde komen, maar ook *hoe* dat gebeurt, in welke bewoordingen en in welke mate er wordt doorgevraagd, en dus wanneer er voldoende informatie naar voren is gekomen. Aan de interviewer worden daarom, juist vanwege deze dubbele rol, hoge eisen gesteld. Niet alleen moet de interviewer goed ingevoerd zijn in de te bespreken gespreksonderwerpen en in het hantieren van de interviewleidraad, hij of zij moet ook de bedoelingen van het onderzoek door en door kennen om tijdens het gesprek te kunnen bepalen of de kwaliteit en de hoeveelheid informatie voldoen aan het doel van het onderzoek. Dat vraagt veel van het analytisch vermogen van de interviewer. Bovendien wordt een groot beroep gedaan op de sociale intelligentie en contactuele eigenschappen van de interviewer. Want om een prettige en open gespreks sfeer te creëren, om de reikwijdte en een goede volgorde van onderwerpen aan te voelen en een aangepaste manier van vragen te kunnen kiezen, moet de interviewer een goed contact hebben met de respondent en zich in diens gedachtewereld kunnen verplaatsen. Een gedegen voorbereiding van elk interview is onontbeerlijk om bij de respondent een gevoel te creëren van een echt gesprek, terwijl de interviewer daarnaast het verloop en de structuur van het gesprek in de gaten moet houden.

De respondent zal altijd reageren op de persoon van de interviewer. Wat bijna niet valt te vermijden, is dat het taalgebruik (de vragen) van de interviewer het taalgebruik van de respondent stuurt. Getrainde interviewers moeten daarom in

staat zijn te voorkomen dat de respondent vooral bezig is de wereld van de interviewer te echoën.

Maar ook *biased viewpoint*-effecten zijn te verwachten. In een kwalitatief onderzoek gaat het allereerst om de reconstructie van het gezichtspunt van de ondervraagde persoon. Het gaat erom diens 'definitie van de situatie' te achterhalen, dat wil zeggen de manier waarop de geïnterviewde tegen de wereld aan kijkt in relatie tot zijn of haar gedrag. Wat hier gebeurt, is dat voor de waarneming van een aspect van de sociale realiteit een interactiesituatie wordt gecreëerd, die eigenlijk voor de respondent een nieuwe realiteit is, bijvoorbeeld in de zin dat de betreffende respondent nog nooit met iemand zo vergaand over de betreffende onderwerpen heeft gesproken. Ik denk dat dat voor heel wat onderwerpen van sociaalwetenschappelijk onderzoek het geval is. Soms is de wereld van het doen duidelijker en uitgebreider dan de wereld van het praten over. Hier kan men zich de vraag stellen of de beoogde opvattingen, normen, attitudes, doelstellingen en handelingspraktijken en gewoonten (veelal onderwerp van interviewonderzoek) voorafgaand aan het onderzoek al onderdeel van de wereld van de respondent waren, dan wel ter plekke dankzij de goede zorgen van de interviewer zijn geproduceerd. Dat mensen vol zitten met opvattingen, normen, attitudes, doelstellingen en handelingspraktijken en gewoonten is op zich al een erg gestructureerd beeld van de alledaagse werkelijkheid van de respondent. Wellicht dat het geldig is voor bepaalde levensgebieden, maar dan toch alleen die waarover de respondent regelmatig met anderen van gedachten heeft gewisseld. Er valt dan ook veel te zeggen voor het principe om dit gespreksmateriaal vooral in de context van het handelen te interpreteren.

Conclusie

In de verschillende reacties op de bijdrage van Smaling komen allerlei beperkingen van het interview als onderzoeksmethode naar voren. Of het nou gaat om interferenties door de locatie van de gesprekken of door de achtergrond van de interviewer (Krebbekx), of om beperkte toegang tot het persoonlijke (De Boer), of om het handelen in plaats van het praten (Evers), dan wel exploraties op onontgonnen terreinen (Nijhof), of om noodzakelijke aanvullingen op observaties (Smaling), de interviewteksten spreken niet voor zich en mogen niet als harde feiten worden opgevat. Wetenschappelijke instrumenten hebben nou eenmaal als kenmerk dat zij kunnen meten *omdat* zij met de werkelijkheid interfereren. Dat geldt voor sociaalwetenschappelijke methoden als vraagg gesprekken wellicht veel sterker dan voor natuurwetenschappelijke instrumenten als de thermometer. Maar we hebben niet anders, dus we zullen het ermee moeten doen. Het wijst er nog eens op dat wil een onderzoek wetenschappelijk genoemd kunnen worden, er een kader uitgewerkt moet worden waarbinnen de waarnemingen op een betekenisvolle wijze geïnterpreteerd kunnen worden. Dat is voor interviewonderzoek niet anders dan voor experimenten of observaties. Dat betekent dat het in het interview geproduceerde gepraat op een of andere manier geobjectiveerd moet worden. In kwalitatief onderzoek gaat het dan meestal om een theoretische verta-

ling in termen van het analytisch kader, dat wil zeggen de *sensitizing concepts* waarmee de probleemstelling is vormgegeven (Hijmans & Wester, 2006: 529). Zij zijn ook de bronnen voor vergelijkingen en replicaties om de onvolkomenheden van de waarnemingssituatie te corrigeren. Dat geldt zowel voor interviews als voor observaties.

Literatuur

- Denzin, N.K. (1978). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. Chicago: Aldine.
- Deutscher, I. (1973). *What we say, what we do*. Glenview, IL: Scott & Foresman.
- Hijmans, E.J.S. & Wester, F. (2006). De kwalitatieve interviewstudie. In F. Wester, K. Renckstorf & P. Scheepers (red.), *Onderzoekstypen in de communicatiewetenschap* (pp. 507-533). Alphen aan den Rijn: Kluwer.